

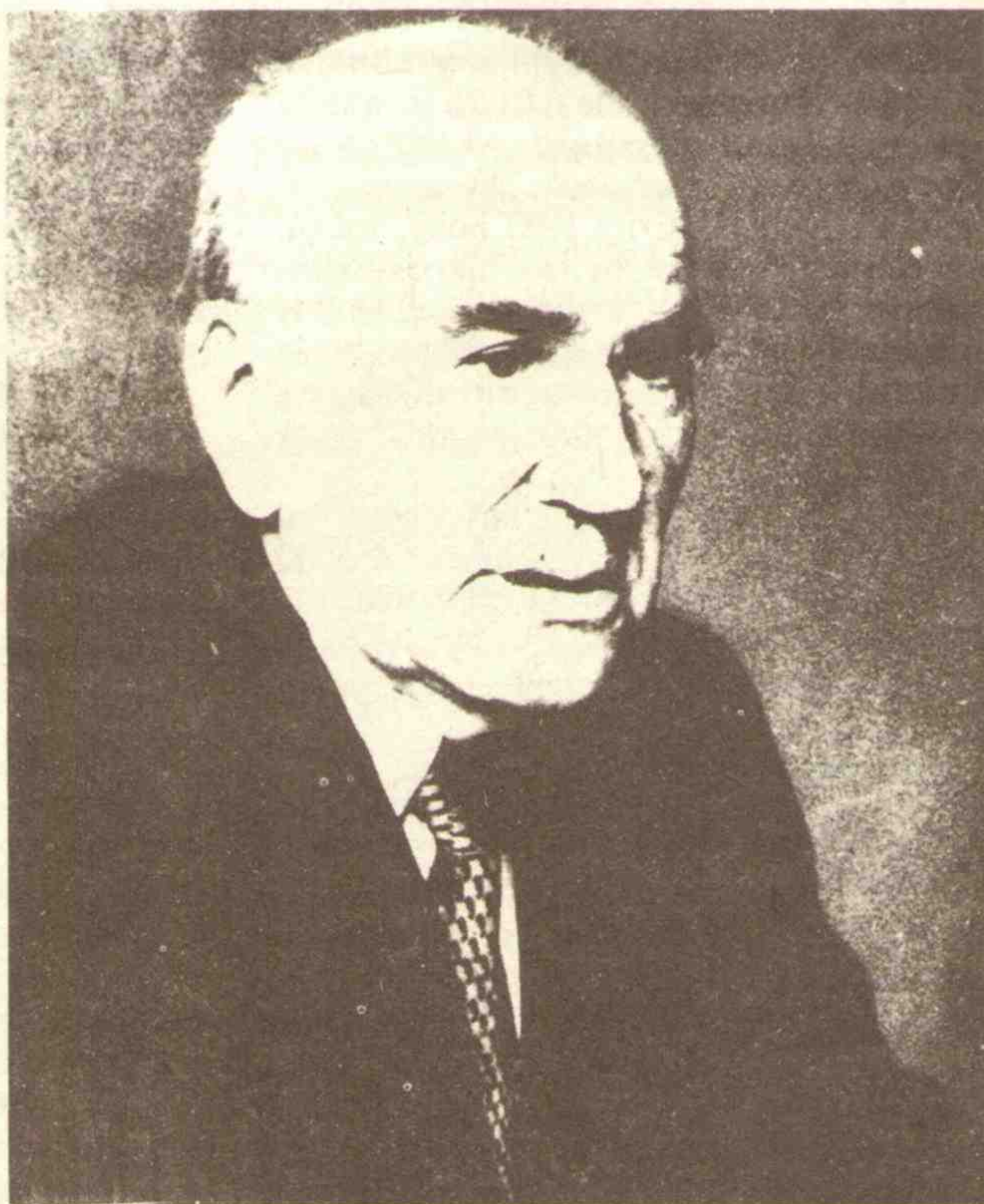
РОДОВІД УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

ЧИСТИМ і певни-
черпним джере-
лом духовності,
моральності та культури
сучасної людини є почуття
любви до отчого краю,
глибокої поваги до віко-
вічних народних традицій.

Батьківщина для кож-
ного з нас бере свій початок
від тепла рідної домівки,
тихої материнської пісні,
чистої, як краплина роси,
рідної мови. І хоч би де ми
перебували, хоч би куди
пролягли наші нелегкі
життєві шляхи, в думках і
спогадах завжди повертає-
мося до тих місць, де, як
здавна кажуть у народі,
зарите наше пуповиння.

Та щоб по-справ-
жньому любити рідний
край, його треба добре
знати. Це знання не лише
підносить і звеличує
людину, розширює її
світогляд, воно є своє-
рідним містком, що єднає
покоління минулі з поколіннями ни-
нішнім й прийдешніми.

Українське краєзнавство має глибоке
коріння і давні традиції. Вагомий і
безцінний внесок у його розвиток зро-
били відомі вчені минулого — Орест
Левицький, Михайло Максимович,
Опанас Маркович, Вадим Пассек,
Олександр Лазаревський, Микола

Академік Петро Тронько

Закрецький, Петро Єфименко, Микола
Аркас, Михайло Грушевський, Дмитро
Яворницький, Павло Чубинський,
Максим Берлинський, Микола
Біляшівський, Федір Вовк, Євтим
Сіцинський...

Величезне значення для становлення
українського краєзнавства мала плідна
діяльність історичного товариства

Нестора-Літописця при Київському університеті Святого Володимира, Українського наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові, Одеського товариства історії і старожитностей, Подільського церковного історико-археологічного товариства (з центром у Кам'янці-Подільському), товариства дослідників Волині (з центром у Житомирі), Катеринославської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Чернігівської та інших губернських вчених архівних комісій.

У 20-х роках нинішнього століття в Україні успішно впроваджуються як наукові, так і громадські форми краєзнавства, широко видається краєзнавча література.

Характерно, що вже в перших статутних документах Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), затверджених урядом України в 1921 році, організаційно закріплювалась діяльність цілого ряду краєзнавчих комісій. Незважаючи на розпорошеність наукових сил, нечисленність штатів, співробітники цих комісій зробили помітний внесок у справу становлення українського краєзнавства, вивчення міст і сіл, народного господарства й побуту, дослідження місцевих природних ресурсів.

Спираючись на авторитет таких відомих вчених, як Павло Тутковський, Микола Шарлемань, Дмитро Багалій, Сергій Дложевський, Володимир Щербина, Агатангел Кримський, Федір Ернст, Михайло Слабченко, Федір Шміт, Осип Гермайзе, Данило Щербаківський та інших, комісії підготували й видали чимало наукових праць, які не втратили свого практичного значення й сьогодні.

Масове піднесення народного краєзнавства в 20-х роках, перетворення його на своєрідний „громадський сектор” науки зумовили необхідність розв'язання питань організації та координації діяльності місцевих осередків.

Так, 1 січня 1923 року відомий етнограф, діалектолог, фольклорист, професор Харківського інституту народної освіти Дмитро Зеленін

звернувся до наукового комітету Головпрофосвіти НКО України з пропозицією скликати загальні збори краєзнавців м.Харкова з метою створення Харківського міського осередку дослідників рідного краю, який у подальшому, на його думку, міг би перетворитися на всеукраїнське об'єднання. Такі установчі збори відбулися у тодішній столиці України сімдесят літ тому – 28 січня 1923 року.

Відомо, що в рамках першого Всеукраїнського з'їзду в справі вивчення продуктивних сил і народного господарства України, який відбувся в грудні 1924 – січні 1925 року, працювала спеціальна секція краєзнавства, учасники якої зацікавлено обговорили питання наукової організації краєзнавчої роботи, інші важливі питання теорії і практики краєзнавства. Цілком одностайне було їхнє рішення про доцільність і своєчасність створення єдиного координаційного органу, який би взяв на себе всю повноту керівництва краєзнавчим рухом у республіці.

Цікаво, що серед ініціаторів організації і скликання першого форуму українських краєзнавців знов був харків'янин Дмитро Зеленін, на той час голова Слобожанської комісії краєзнавства при ВУАН. Він ще 24 вересня 1923 року підготував записку, в якій запропонував зібрати на нараду всіх подвижників краєзнавчої роботи України — педагогів (з питань: краєзнавство і школа, краєзнавство і екскурсії), музейних і архівних діячів, географів, геологів, ботаніків, зоологів, етнографів, археологів, діалектологів, статистиків, економістів, агрономів, метеорологів, фахівців з охорони пам'яток природи, старовини й мистецтва — представників центральних і місцевих краєзнавчих установ і товариств з Київської, Харківської, Полтавської, Чернігівської, Подільської, Волинської, Катеринославської, Одеської, Миколаївської, Запорізької, Херсонської губерній, а також з Галичини, Кубані і Дону, Москви, Петрограда і Білорусі.

Після проведення певної підготовчої

роботи 29 травня — 3 червня 1925 року в Харкові відбулася перша Всеукраїнська краєзнавча конференція. На ній було прийнято звернення до всіх краєзнавчих організацій України, в якому, зокрема, говорилося: *„Перша Всеукраїнська конференція з краєзнавства... була першою спробою виявити краєзнавчі сили УСРР, зробити перший підсумок досягнень, здобутих уже в краєзнавчій роботі, з'ясувати умови роботи та перспективи її, об'єднати краєзнавчі сили України... Конференція показала силу і життєвість краєзнавчого руху”*.

Форум дослідників рідного краю утворив Український комітет краєзнавства (УКК) на чолі з істориком Матвієм Яворським. До складу комітету разом з відомими вченими ввійшли представники державних планових органів, установ культури й освіти, місцевих краєзнавчих осередків.

І хоч Український комітет краєзнавства через об'єктивні й суб'єктивні обставини не зумів виконати всіх покладених на нього завдань, його роль у загальному піднесенні краєзнавчого руху безперечна. Так, якщо на початку 1925 року в Україні налічувалось 5 товариств, 11 гуртків у 5 округах, на 1 січня 1928 року — 37 товариств, 30 гуртків у 22 округах, то на 1 січня 1929 року, за неповними даними, працювало 51 товариство, 658 гуртків у 32 округах. Це був зоряний час українського краєзнавства.

Незважаючи на певні труднощі, здебільшого матеріального характеру, співробітникам УКК вдалося налагодити з 1927 року випуск науково-методичного журналу „Краєзнавство”, розрахованого на науковців та на широкий краєзнавчий актив. Матеріали, опубліковані на його шпальтах, дають яскраве уявлення про основні напрями краєзнавчої роботи, реальні здобутки краєзнавчих організацій і окремих краєзнавців, які плідно діяли тоді в усіх регіонах України.

На превеликий жаль, з початку 30-х років краєзнавчий рух поступово почав згортатися. В умовах культиву особи,

монопольного права на істину, демократичне своїм характером, формами і методами роботи краєзнавство вже не вписувалося в структури командно-адміністративної системи. Саме тому звинувачені в націоналізмі, ідеалізації патріархальщини, зв'язку з неіснуючими контрреволюційними організаціями краєзнавчі осередки були розпущені, а найактивніші діячі стали жертвами тоталітарної системи. Так, на основі різних сфабрикованих справ були репресовані голова Українського комітету краєзнавства М. Яворський, заступник голови М. Криворотченко, члени комітету М. Волобуєв, В. Геринович, С. Рудницький, О. Яната та інші.

Проблеми відродження краєзнавства стали на порядку денному в Україні вже наприкінці 40-х — початку 50-х років. Серед інших ініціатором позитивних зрушень виступила наша Академія наук.

У цей час почали відроджуватися місцеві краєзнавчі осередки. Один з них був створений у Миколаєві ще 1947 року. Наприкінці 50-х — початку 60-х років розгорнули свою діяльність краєзнавчі товариства на Житомирщині й Сумщині, історичне в Севастополі, комісія киевознавців у столиці України.

Якісно новий етап у розвитку краєзнавства, його наукових, громадських і шкільних форм пов'язаний з підготовкою в 60-70-х роках багатотомної „Історії міст і сіл Української РСР”, яка і досі не має аналогів у світі.

У результаті спільної, зацікавленої діяльності науковців, працівників культури, освітян, краєзнавців-аматорів було видано 26 томів фундаментальної унікальної наукової праці, яка започаткувала новий напрям вітчизняної історіографії. Завдяки написанню „Історії міст і сіл” вперше всі міста, селища міського типу і численні села України дістали свою біографію, яка певною мірою відображає основні історичні етапи їх розвитку.

Координації краєзнавчих досліджень в Україні значною мірою сприяло проведення протягом 80-х років I—IV республіканських краєзнавчих конферен-

цій у Полтаві, Вінниці, Чернігові, Миколаєві. В Полтаві також відбулася конференція з історичного краєзнавства, в якій взяли участь дослідники рідного краю з усіх республік колишнього СРСР. На основі практичних рекомендацій цих конференцій були розроблені комплексні плани краєзнавчих досліджень в Україні. Водночас і наукова громадськість, і краєзнавчий актив постійно наголошували на необхідності утворення загальноукраїнського органу, який би охоплював усі напрями краєзнавства — природничо-географічне, історичне, культурологічне, згуртував би навколо себе і науковців, і краєзнавців-аматорів.

За ініціативою широкої громадськості 27 березня 1990 року I Всеукраїнський краєзнавчий з'їзд утворив Всеукраїнську спілку краєзнавців, затвердив її Статут.

Ця науково-творча добротчина організації покликана об'єднати активних учасників краєзнавчого руху, що ведуть дослідницьку, пошукову і культурно-освітню роботу, спрямовану на всебічне вивчення рідного краю. Серед найвагоміших завдань Спілки — формування національної самосвідомості, відродження духовності та історичної пам'яті українського народу, розвиток кращих традицій вітчизняного краєзнавства, виявлення, облік та збереження пам'яток природи, дослідження і пропаганда пам'яток матеріальної і духовної культури, створення літописів окремих регіонів, всіх населених пунктів, трудових колективів.

Протягом 1990-1992 років за участю оновленої Спілки здійснено цілий ряд вагомих заходів. Насамперед проведено в м. Кам'янці-Подільському V Всеукраїнську наукову конференцію „Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України” (жовтень-листопад 1991 року) та ряд регіональних краєзнавчих конференцій у Запоріжжі, Луцьку, Черкасах, Полтаві, Тернополі, Переяславі-Хмельницькому, Новгороді-Сіверському, Каневі, Ромнах, Дунаївцях; засновано Всеукраїнську краєзнавчу премію імені Дмитра Яворницького і визначено перших її лауреатів, започатковано довгострокові

програми „Пам'ять втрачених сіл” та створення у Києві Пантеону пам'яті видатних діячів української державності, науки і культури, які поховані далеко за межами рідної землі; випущено у світ ґрунтовний збірник науково-публіцистичних матеріалів „Респresоване краєзнавство” та виявлено ініціативу в написанні й створенні разом з іншими організаціями багатотомової серії книг „Реабілітовані історією”, в якій будуть названі імена всіх громадян України, що стали жертвами тоталітарного режиму.

Нині, у час розбудови державності незалежної України перед Спілкою постають нові відповідальні завдання. Велику увагу ми приділяємо насамперед розвиткові шкільного краєзнавства. Адже саме з дитинства та юних літ конче потрібно прищеплювати почуття любові до мови, пісенно-поетичної спадщини, традицій, звичаїв, обрядів наших пращурів.

Молодь повинна глибоко вивчати, добре знати природні особливості та історико-культурні надбання рідного краю. Саме вихованню почуття національної гідності нових громадян незалежної України слугуватиме запровадження курсу „Краєзнавство” в програмах усіх навчальних закладів.

Важко переоцінити роль, яку відіграють у наш час засоби масової інформації. Саме тому з перших днів діяльності Спілки постало питання про випуск власного друкованого органу.

Сьогодні, шановний читачу, Ви тримаєте в руках перше число журналу „Краєзнавство”, відродженого попри більш ніж півстолітнє забуття. Часопис, за нашим задумом, повинен стати справжньою трибуною для великого загону літописців рідного краю, які плідно і безкорисливо вивчають і пропагують безцінні природні та історико-культурні скарби батьківської землі.

Щиро запрошуємо усіх до творчої співпраці.

Петро ТРОНЬКО,
голова правління
Всеукраїнської спілки краєзнавців,
академік АН України